

Lourens Kolberqin “Mənəvi inkişafın mərhələləri” nəzəriyyəsi

Kolberqin əxlaqi inkişaf nəzəriyyəsi uşaqların əxlaqının və əxlaqi düşüncəsinin inkişaf etdirilməsinə diqqət yetirən bir nəzəriyyədir. Kolberq nəzəriyyəsi əxlaqi inkişafın altı mərhələdə baş verdiyini göstərir. Eyni zamanda, nəzəriyyə onu da qeyd edir ki, əxlaqi məntiq ilk növbədə ədaləti axtarmağa və onu qorumağa yönəlib.

Mənəvi inkişaf nədir?

İnsanlar əxlaqi necə inkişaf etdirirlər? Bu sual əsrlər boyu valideynləri, dini liderləri və filosofları düşündürmüşdür. Mənəvi inkişafın yolları psixologiya və təhsildə də aktual mövzulardandır. Mənəvi inkişafda valideynlərin və ya cəmiyyətin təsiri böyük rol oynayır? Əxlaq bütün uşaqlarda eyni şəkildəmi formalaşır?

Amerikalı psixoloq Lourens Kolberq bu əsas suallardan bir neçəsini araşdıran məşhur nəzəriyyələrdən birini ortaya qoymuşdur. Onun nəzəriyyəsi Jan Piajenin əvvəlki nəzəriyyəsini dəyişdirmiş və genişləndirmiş, lakin o daha çox uşaqlarda əxlaqi düşüncənin necə inkişaf etdiyini izah etməyə yönəlmişdir.

Bəs bu iki nəzəriyyə bir-birindən necə fərqlənirdi? Piaje əxlaqi inkişafı ikimərhələli proses kimi təsvir etmiş, Kolberq isə əxlaqi inkişafın həyat boyu baş verən davamlı bir proses olduğunu irəli sürmüşdür. Onun nəzəriyyəsi mənəvi inkişafın **altı** mərhələsini **üç** fərqli səviyyədə müəyyən edir.

Kolberq nəzəriyyəsini necə inkişaf etdirdi?

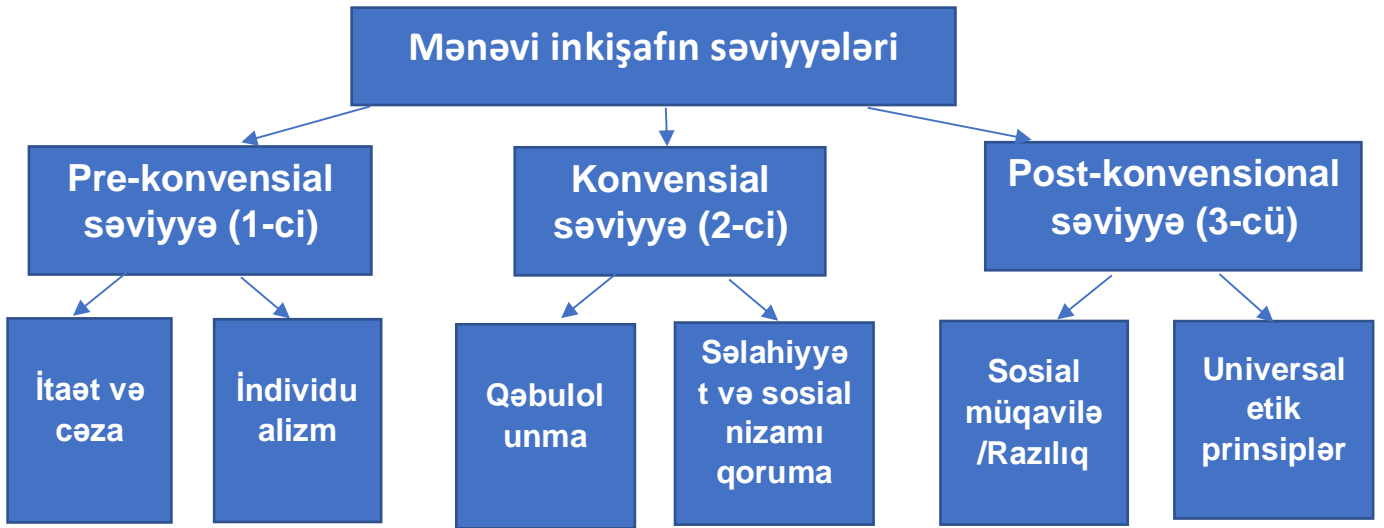
Kolberq öz nəzəriyyəsini öyrəndiyi mövzular qarşısında qoyduğu bir sıra əxlaqi dilemmalara görə əsaslandırır. Həmin dilemmaların tədqiqi zamanı iştirakçılardan hər bir ssenari üzrə mühakimələrinin səbəblərini müəyyənləşdirmək istənilib.

Nümunələrdən biri "Haynz dilemması" adlanır. Bu situasiyada göstərilir ki, Haynzın həyat yoldaşında xərcəng xəstəliyi var və həkimlər onu yalnız bir dərmanın xilas edə biləcəyinə inanır. Bu dərmanı yerli bir əczaçı kəşf edib və o, bu dərmanın dozasını 200 dollara hazırlayır, ancaq bir dozanı 2000 dollara satır. Qadının əri Haynz isə dərmanı almaq üçün cəmi 1000 dollar toplaya bilib. O, əczaçı ilə dərmanın qiymətini daha aşağı endirməyə və ya kreditin vaxtının uzadılmasına dair danışıqlar aparmağa çalışır ki, müəyyən müddətdə bu pulu ödəsin. Amma əczaçı onu daha ucuz satmaqdan və ya ödənişin qismən olunmasından imtina edir. İmtina alan Haynz aptekə girir və arvadını xilas etmək üçün dərmanı oğurlayır. Kolberq belə bir sual qoyur: "Ər bunu etməli idi?"

Kolberq Haynzın haqlı və ya haqsız olduğu sualı əsasında hər bir iştirakçının qərarını özü tərəfindən əsaslandırmaqda o qədər də maraqlı deyildi, çünki onun əsas məqsədi iştirakçıların mülahizələrini dinləmək və yanaşmalarını müəyyənləşdirməkdən ibarət idi. Sonra o, əxlaqi inkişaf nəzəriyyəsində iştirakçıların mülahizələrini mərhələlərə ayırdı.

Mənəvi inkişafın mərhələləri

Kolberq nəzəriyyəsi üç əsas səviyyəyə bölünür. Mənəvi inkişafın hər bir səviyyəsində iki mərhələ fərqlənir. Piajenin “bütün insanların koqnitiv inkişafın ən yüksək səviyyələrinə çatmadığı”na inandığı kimi, Kolberq də “hər kəsin əxlaqi inkişafın ən yüksək pillələrinə qalxa bilmədiyi”nə inanırdı.

Səviyyə 1. Pre-konvensial səviyyə

Ənənəvi əxlaq mənəvi inkişafın ən erkən dövrüdür. Bu dövrdə uşaqların qərarları əsasən böyüklərin gözləntiləri və qaydaların pozulmasının nəticələri ilə formalaşır. Bu səviyyədə iki mərhələ var:

- **Mərhələ 1 (İtaət və cəza):** Əxlaqi inkişafın ən erkən mərhələləri – itaət və cəza xüsusilə kiçik uşaqlar üçün xarakterikdir, lakin böyüklər də bu tip mülahizələri ifadə edə bilirlər. Kolberqə görə, bu mərhələdə insanlar qaydaları sabit və mütləq hesab edirlər. Qaydalara riayət etmək vacibdir, çünki bu, cəzadan yayınmağın bir yoludur.
- **Mərhələ 2 (İndividualizm):** Əxlaqi inkişafın fərdilik və mübadilə mərhələlərində uşaqlar fərdi nöqteyi-nəzərləri nəzərə alır və şəxsi ehtiyaclara necə xidmət etdiklərinə əsasən hərəkətləri mühakimə edirlər. Bu baxımdan “Haynz dilemması”nda uşaqlar ən yaxşı hərəkətin Haynzın ehtiyaclarına ən uyğun olan seçim olduğunu müdafiə etdilər. Qarşılıqlılıq əxlaqi inkişafın bu mərhələsində mümkündür, ancaq o halda mümkündür ki, o, şəxsi mənafeyə xidmət etsin.

Səviyyə 2. Konvensial səviyyə

Mənəvi inkişafın növbəti dövrü nəyin yaxşı və əxlaqi olduğuna dair ictimai qaydaların qəbulu ilə xarakterizə olunur. Bu müddət ərzində yeniyetmələr və böyüklər əxlaq normalarını onlar üçün rol-model rolunu oynayan, özlərindən yaşca daha böyük olan və dəyər verdikləri yetkin insanlardan, həmçinin yaşadıkları cəmiyyətdən öyrənirlər.

Bu dövr həm də səlahiyyətləri qəbul etməyə və qrupun normalarına uyğunlaşmağa yönəlib. Bu əxlaq səviyyəsində iki mərhələ fərqlənir:

- **Mərhələ 3 (Qəbul olunma):** Bu mərhələdə olanlar başqalarının fikirlərinə əsasən davranır, stereotiplərə uyğunlaşmağa çalışır və hansısa hadisə ilə bağlı mühakimə yürüdərkən sosial gözləntini (tələbi) nəzərə alırlar. Tez-tez "yaxşı oğlan, yaxşı qız" kimi xatırlanan mənəvi inkişafın bu mərhələsi sosial gözləntilərin və rolların

qarşılınmasına yönəlir. Bu mərhələdə uyğunluğa, "yaxşı" davranışa və seçimlərin münasibətlərə təsirinin nəzərə alınmasına xüsusi diqqət yetirilir. Burada digərlərinin onun haqqında nə düşünməsi insan üçün hər şeydən üstündür və bu cür yaşama da onun mənəvi dəyərlərini müəyyən edir.

- **Mərhələ 4 (Səlahiyyət və sosial nizamı qoruma):** Bu mərhələdə ictimai asayişin təmin edilməsinə diqqət yetirilir. Əxlaqi inkişafın bu mərhələsində insanlar mühakimə yürüdərkən cəmiyyəti bütöv hesab etməyə başlayırlar. Əsas diqqət qaydalara riayət etməklə, öz vəzifənizi yerinə yetirməklə və səlahiyyətlərə hörmət etməklə qanunun və asayişin qorunmasına yönəlib.

Səviyyə 3. Post-konvensional səviyyə

Mənəvi inkişafın bu səviyyəsində insanlarda əxlaqın mücərrəd prinsipləri haqqında anlayış formalaşır. Bu səviyyədə iki mərhələ özünü bu şəkildə göstərir:

- **Mərhələ 5 (Sosial müqavilə/ Razılıq):** Bu mərhələdə sosial müqavilə və fərdi hüquq ideyaları insanların digərlərinin fərqli dəyərlərini, fikir və inanclarını nəzərə almağa başlamasına səbəb olur. Belə bir fikir formalaşır ki, hüquq qaydaları cəmiyyətin təmin edilməsi üçün vacibdir və cəmiyyətin üzvləri bu standartlarla razılaşmalıdırlar.
- **Mərhələ 6 (Universal etik prinsiplər):** Kolberqin əxlaqi mülahizəsinin son səviyyəsi universal etik prinsiplərə və mücərrəd mülahizələrə əsaslanır. Bu mərhələ mənəvi inkişafın ən ali həddidir. Mənəvi inkişafın bu mərhələsində olan şəxslər üçün insanların davranışı məntiqə və ədalətə əsaslanan etik normalardan çıxış edərək vicdanlı və ədalətli seçimlərdən ibarət olmalıdır. Eyni zamanda, bu mərhələdə olan insanların bəzi addımları qaydalara zidd olsa belə, ədalətli hesab edir.

Kolberq hesab edirdi ki, insanların yalnız kiçik bir hissəsi (təxminən 10-15%-i) post-konvensional mərhələyə çatır. Təhlillər göstərdi ki, I-IV mərhələlər bütün dünya populyasiyalarında universal hesab olunsa da, beşinci və altıncı mərhələlərə nadir hallarda rast gəlinir.